

Rationell eller rituell i pandemins skugga?

Om coronakrisen och vårt behov av syndabockar.

AV MARIA KÜCHEN

LÄNGE ÄN KOMMER coronapandemin att hänga över oss alla och skugga vår tillvaro som ett Damoklessvärd. Hundratusentals har mist livet. Fler kommer att göra det. Många har sorg. Vissa som överlever sjukdomen får livslånga men. Världen över förlorar miljontals människor sin utkomst. Bland de fattigaste härjar svält. Även i Europa, där vi i stor utsträckning har vant oss vid att betrakta svält och fattigdom som något som drabbar andra, går många hungriga.

Våren 2020, medan Frankrikes medborgare formellt hade utgångsförbud, fortsatte arbetet som vanligt för tusentals parisare i den av dödsfall hårt drabbade fattiga stadsdelen S:t Denis. Någon måste ju tvätta sjukhuslakan, hämta sopor, städa äldreboenden, köra bussar. Deras samhällsberande arbeten kunde inte skötas hemifrån.

I trånga unknä lägenheter utan någon balkong att gå ut och sjunga på, utan ett eget rum där skolarbete kunde skötas på distans med välutbildade föräldrars stöd, satt dessa samhällsbärandes barn inomhus i månader eftersom skolor och förskolor hade stängts. Kanske var det nödvändigt för att rädda liv. I Sverige, där skolor för lägre åldrar höll öppet, dog fem gånger fler människor än i de närmast omgivande länderna.

Det är frestande att beskriva allt detta som händelser i det förflutna, men pandemin är när detta skrivs inte över. Världen hukar under hotet från en andra våg. Onda och goda drabbas i lika mån. Kloka och mindre kloka beslut fattas av regeringar och myndigheter för att bromsa spridning, men viruset i sig bryr sig inte om politiska åtgärder.

Viruset varken bestraffar eller belönar. Det läser inte debattartiklar. Det lyssnar inte på någon. Det

kan inte låsas in. Tills ett vaccin finns måste den välmående delen av världen, som vant sig vid illusionen att livsomständigheter kan väljas och kontrolleras, antingen lära sig uthärda maktlöshet eller också börja bedra sig själv.

Maktlöshet skapar rädsla. Rädsla kan vara destruktiv. Människan är beredd att gå mycket långt för att slippa känna sig maktlös och rädd. I samband med pandemin har känslor och beteenden gått i dagen som många i vårt land skulle betrakta som överspelat primitiva om de iakttog dem i ett samhälle på andra sidan jorden.

Hos oss själva eller våra närmaste märker vi dem inte. Vi kallar dem rationella eftersom vi betraktar oss själva som rationella, men de är rituella.

EN RIT FÖR ATT besvärja lidande och död innebär ofta att något offras. En tanke-tråd i reaktionerna mot Sveriges coronastrategi är att vi inte har offrat tillräckligt. Är det primära i den kritiken att det fyller en smittskyddsfunktion om skolbarn hålls hemma och restauranger stängs? Ofta, men kanske inte alltid. Det primära kan också vara en människas känslomässiga behov av offer i sig, ju större desto mer förmodat verkningsfulla. Att barnens skolgång offras, att vuxna offrar nöjen och konsumtion och utkomst, kan förvandlas på gott och ont från funktionell åtgärd till rituell handling.

Vårdpersonal som kämpade på våra intensivvårds-

avdelningar, tänkte när de tog sig hem från arbetet längs stadsgator där livet pågick som om inget hade hänt: "Hur kan ni? Hade ni sett vad jag ser skulle ni inte roa er. Ni skulle tänka efter. Ni borde skämmas."

De fruktade att antalet insjuknade skulle stiga. Samtidigt fanns känslan, oavsett om viruset spreds eller inte på uteserveringarna (den välbärgade stadsdelen Östermalm i Stockholm, där utelivet vid Stureplan våren 2020 pågick med arrogant intensitet, har i skrivande stund, till skillnad från stadens krogfattiga utsatta förorter, knappt haft någon smittspridning alls):

Det är moraliskt fel att roa sig medan andra lider och dör, medan vårdanställda med risk för sina egna liv kämpar dag och natt för att rädda och lindra. Den egna förlustelsen blockerar kärlek och inlevelse.

Även om kärlek och inlevelse inte skulle ha minsta effekt för att hejda en smitta jag själv förskonas från, bör jag odla medkänsla och eftertanke när många har det svårt. Jag bör tygla min njutningslystnad och betänka min egen dödlighet.

Från den insikten – den är moraliskt rimlig eller rentav ett moraliskt måste – är steget dock riskabelt kort till magiskt tänkande. Om jag iakttar dygder som medkänsla borde väl smittspridningen påverkas?

Nej. Smittspridning i sig påverkas inte av att dygder praktiseras. Moralisk resning är inte instrumentell. Den är en kärlekshandling.

Maximalt effektiva smittskyddsåtgärder – att exempelvis spika in människor i deras lägenheter – är

inte per automatik maximalt etiskt försvarbara. Och tänk om det oetiska ätandet och drickandet på flotta krogar medan medmänniskor dör, inte spelar någon väsentlig roll för smittspridningen där döden skördar som värst, på äldreboenden och i utsatta förorter?

På ömse sidor om Öresund, oavsett ländernas olika åtgärder, var spridningen av covid-19 under våren 2020 ungefär densamma. Den dagliga arbetspendlingen över bron pågick som vanligt – många svenskar fortsatte till exempel sitt arbete i dansk sjukvård. Vid Kristi himmelfärd och pingst for danskar i tusental till Sverige, vars gräns inte hade stängts, för att shoppa och festa. Jämförelsen saknar förstås rimliga proportioner men mina tankar gick ändå till Sodom och Gomorra.

Där vägrade människor praktisera dygder och straffades hårt, men Bibelns berättelse om Sodom och Gomorra är en gestaltning av syndfullhetens själsliga konsekvenser, inte en vetenskaplig rapport om hur det bokstavligen går när den egna utlevelsen blir enda rättesnöre. Genom Psaltaren och flera andra av Bibelns böcker skallar i stället ett förtvivlat rop: de orättfärdiga belönas medan de rättfärdiga lider. Varför är det så? Gud, varför griper du inte in?

Varför drabbades inte äldreboenden alls lika hårt i Malmö som i Stockholm våren 2020, fast malmöbornas uteliv inte stod stockholmarnas efter?

Att spekulera är frestande. Min spekulering i sak är att Malmö hann förbereda sig och hade väl fungerande strukturer inom vård och omsorg samt tur. Men jag vet inte. Att uppfinna förklaringar är ännu

”Att uppfinna förklaringar är ännu ett rituellt beteende, ett sätt att försöka kontrollera det ogripbara genom att producera spekulationer som presenteras som fakta.”

ett rituellt beteende, ett sätt att försöka kontrollera det ogripbara genom att producera spekulationer som presenteras som fakta.

Ju räddare en människa är, desto mer tvärsäkra blir ofta hennes spekulationer. Att säga ”jag vet inte” kräver mod – inte minst modet att provocera.

Rädsla omvandlas lätt till tvärsäkerhet och också

till vrede – mot regeringar, myndigheter, medmänniskor, grannländer. Inget jag sagt om pandemin har väckt så mycket vrede från så överrumplande håll som det stilla konstaterandet att det är ett virus som dödar, inte Folkhälsöverdomyndigheten.

Det rationellt nödvändiga med att kritiskt granska och ifrågasätta myndigheters och maktbärares åtgärder, slog över i det rituella syndabockstänkandets vrede: skyldiga till detta som drabbat oss är punkt slut Folkhälsöverdomyndigheten. Den har inte ålagt oss tillräckligt stora offer. Fördriver vi bara dess förkastliga tjänstemän kommer allt att bli bra.

Motsvarade vrede har inte drabbat myndigheter i länder med lika höga eller högre dödstal där åtgärder från maktbärare har krävt större offer av medborgarna.

”**M**ÄNNISKAN ÄR ETT 'offrande djur'” skrev Roland Spjuth i Pilgrim nr 1/2012, i texten ”Kärlekens triumf och Kristi offer” där han belyser den franske filosofen René Girards syn på offer, mänsklig konflikt och syndabockstänkande.

I Girards tankesystem blir syndabocken – ständigt nya syndabockar – en cyklisk lösning på konflikterna som präglar mänskligt liv. På syndabocken kan allas vår brist projiceras. Om Bibeln säger Girard att den ända från det första mordet, när Kain mördade Abel, tar offrets parti och att detta kulminerar i evangeliet.

”Att handla rätt och rättfärdigt är mer värt för Herren än offer”, står det i Ordspråksboken. Profeter försöker få människor att förstå att Gud inte vill ha våra offer, han vill att vi betar oss kärleksfullt, men ondskans djupa rötter är svåra att dra upp. ”När Jesus dör som allas syndabock” skriver Spjuth apropå Girard, ”avslöjar han djupet i ondskans krafter inom så väl religiösa som politiska strukturer, i mobbens blodtörst, såväl som i hans välmenande lärjungar.”

I Jesus är det Gud själv som offerar sig för människorna, vars konflikter enligt Girard bottnar i det mimetiska begäret. Det någon annan har och är och gör, det vill jag också ha och vara och göra. Strävan efter att likna andra skapar en söndrande rivalitet. För att detta söndrande ska upphöra måste någon bli projektionsduk för konflikterna och offeras – på ett bål, i ett mediedrev.

Det har under pandemin funnits ett mimetiskt begär, en utbredd och uttrycklig önskan att Sverige ska göra som andra. Det är fullt rationellt begripligt. Det tycks ju ha hjälpt, detta att våra grannländer under våren 2020 stängde gränser, restauranger, butiker och skolor även för barn i lägre åldrar. Spekulationer om saker vi aldrig får veta förblir meningslösa, men ändå: Om vi hade gjort som grannländerna och det inte hade hjälpt, om vi hade offerat på samma sätt som de offerade och ändå fått dödstal som i Belgien – skulle grannländernas invånare då ha visat större medkänsla med oss?

”Sverige har gjort moraliskt fel. Ni har inte gjort allt som står i er makt för att rädda liv.” Så faller do-

”Ovisshet
är tillitens
paradoxala
fundament.”

BILD: MATTAS KÄLL

men. Den är inte orättvis. Fler liv i Sverige kunde säkerligen ha räddats med bättre beredskap, bättre organisation, bättre insikt om vilka åtgärder som var möjliga och nödvändiga. Men beror tillkortakommanden i Sverige under pandemin på ovanligt låg moral hos just oss – på dödssynder som lättja och vållust och på en ovilja till offer som specifikt av historiska skäl präglar just svenskar – eller på mänsklig brist – förlåt oss, vi visste inte riktigt hur man skulle göra?

Förmodat låg moral i Sverige i samband med coronapandemin har på vissa håll i grannländerna förklarats med egenskaper som Sverige och svenskarna anses ha i allmänhet. Vi påstås med flit ha dödat våra gamla eftersom det är bra för ekonomin att bli

av med dem, och denna mordlust beror på hur ”vi” är. Vi är till vår natur ”sadistiska ingenjörssjälar”. Dödstalen i vårt land är en följd av ”det nya brutala Sverige” där det är en normal sak att sjukvårdspersonalens ansträngningar hånas.

I Sverige sörjer vi inte våra döda, påstås det. Ord som ”ättestupa”, ”avlivning”, ”masslakt” och ”folk-mord” har använts. Jag citerar här inte ur nätets undervegetation. Formuleringarna kommer från välutbildade intellektuella och framburna opinionsbildare. Invändningar – inte mot kritik i sak av svensk coronastrategi, sådan kritik är med självklarhet rimlig, utan mot demonisering av Sverige och svenskar per se – har avfärdats med att svenskar till sin natur är ”lättkränkta”.

DET ÄR EN NYTTIG erfarenhet att plötsligt identifieras som ett mörkt "de andra", de som är mer förkastliga än "vi" och som därför straffas genom att drabbas hårdare av en farsot. Ljus sattes på föreställningar om sjukdom som syndastraff. Individuellt drabbar virusinfektionen covid-19 både onda och goda. Kollektivt påstås den straffa ett land som inte genomfört rätt offer, samma slags offer som andra.

Dessa tankegångar är fullt möjliga utan att man tror på någon Gud. För en troende uppstår förstas frågan om viruset är Guds straff. Och om Gud vill något annat med viruset än att straffa – vad? Vill Gud något med sars-cov-2-viruset överhuvudtaget?

Lika länge som den kristna tron har funnits, har kristna brottats med frågan vad Gud vill med lidandet. Ju större rädsla, desto mer tvärsäkra svar och desto större aggression mot ett "de" som kan utses till syndabock eller anses ha sig själva att skylla.

Men vad Gud eventuellt vill med viruset sars-cov-2 vet jag inte. Den ovissheten måste jag öva på att våga leva med. Bara då kan jag gå till Gud i tillit. Ovisshet är tillitens paradoxala fundament. Den som har full koll på allt behöver inte lita på någon.

Åt den som befinner sig i själanöd eftersom tillvaron framstår som oviss och hotfull, öppnar Kristus en dörr till förtröstan och hopp. Det går att försonas med ovissheten, men försoningen är inte ett medel. Den leder inte till ett mål utanför sig själv. Den kan inte instrumentaliserars.

”I sitt lidande är de Kristuslika, men då behöver jag minnas att Jesu Kristi lidande på korset saknade mening.”

Inte heller kan pandemin i sig instrumentaliserars, även om många hoppas att den ska bära nyttig frukt av olika slag. Vissa privilegierade i västvärlden har rentav beskrivit den som i sig nyttig – en chans att sänka tempot, bestämma friare över sin arbetstid, umgås mer med nära och kära, begrunda tillvarons djup genom att betrakta knoppande och blomning i den egna trädgården och föra djupa samtal om vikt av att vi glömmet våra egon ibland.

När det brustit som mest i omvärldsperspektiv, har kristna i en privilegierad västerländsk medelklass på fullt allvar jämställt sin mysiga karantän våren 2020 med fastans ökenvistelse.

De behövde inte insjukna och dö i covid-19 på

grund av tvingande samhällsbärande arbete som bussförare eller med tvätt av sjukhuslakan. De tvingades inte tigga till mat för dagen sedan chanserna till en utkomst som daglönare tvärt hade upphört. De förmådde invagga sig själva i en illusion om pandemins användbarhet.

De hårdare drabbade människorna i S:t Denis och Järva kunde däremot inte använda pandemin till någonting som helst. De föll bara offer för den, i en annan bemärkelse av ordet "offer" än den rituella. I sitt lidande är de Kristuslika, men då behöver jag minnas att Jesu Kristi lidande på korset saknade mening.

Lika lite som annat lidande gick Jesu lidande att använda till något – inte heller till rituellt offer. Guds avsikt med att utge sin egen son för människan var inte att Jesus skulle bli ännu en syndabock. Gud vill förstå människan inifrån, vårt lidande, vår desperation och smärta. Det skedde – och sker – i kärlek och inlevelse, inte genom att ge lidandet mening utan genom att i Kristus våga leva sig in i dess meningslöshet.

I Guds efterföljelse har vårdpersonal kämpat för att rädda liv och lindra ångest. Våren 2020 i Sverige hade de kanske behövt få gå hem från sitt arbete genom tomma städer, städer som liksom de själva höll andan i bävan. Vad landet skulle ha behövt är kanske inte moraliskt motiverade smärtsamma offer med instrumentella anspråk på att rädda liv, anspråk som inte alltid haft täckning i det rationella. I stället kanske vi skulle ha behövt kontemplation.

En stad med stängda butiker och restauranger hade kanske gestaltat en stad i kontemplation.

Kontemplation är aldrig instrumentell. Den sker inte till nytta för någon eller något. Den räddar inte liv men försonar oss kanske med den oundvikliga döden. Den ger inte en "bättre" tillvaro med nyttiga insikter men speglar tillvaron sådan den nu en gång är.

Kontemplation är inlevelse i kärlek. Som all kärlek är den sin egen orsak och verkan, sitt eget medel och mål. Inte heller kärleken går att använda till något. Närhelst människor försöker använda kärlek till något, går kärleken förlorad och ersätts av känslomässig manipulation.

Gud använde inte Jesus plågsamma död för att manipulera. Inte heller offrade han sin son. Han gav ett liv i kärlek för att försonas och dela vår verklighet. Kontemplationens kärlek syftar inte till att ta kontroll över det okontrollerbara och använda det till något, utan tvärtom till en vila i det ofrånkomliga: Jag är maktlös. Jag är rädd. Jag är dödlig.

I pandemins tid, i kärlek till min medmänniska, kan jag agera så klokt som möjligt för att inte sprida smitta, men viruset i sig kan jag inte stoppa och om det finns en mening med detta så ser jag den inte och tänker inte söka den. Jag stannar i "jag vet inte". Allt vilar i Guds hand.

MARIA KÜCHEN är författare och kulturskribent. Hennes senaste bok "Rymdens alfabet" (Natur&Kultur) utkom förra året. Under vinjetten "Samtiden" skrev hon senaste i *Pilgrim* nr 3/2019.